

ТИПОЛОГІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ІЗ СИСТЕМНИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ ПЕРВИННОГО ГЕНЕЗУ

Ірина Мартиненко, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна, irmartynenko@yandex.ua

Представлено результати експериментального вивчення комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення, а саме: стану сформованості комунікативних умінь та засобів, комунікативних рис особистості, які утворюють її комунікативний арсенал. Аналіз отриманих експериментальних даних засвідчує недостатню сформованість інформативних, перцептивних та інтерактивних комунікативних умінь у дітей означеної категорії. Обмеженість цих умінь зумовлює труднощі різного характеру в комунікативних ситуаціях із однолітками та дорослим і проявляється в реалізації інформативної, перцептивної та інтерактивної сторін спілкування. Відмічено, що такий стан сформованості комунікативних умінь характерний для ситуативно-ділового спілкування, що свідчить затримку у його стані в старшому дошкільному віці. Специфічні особливості комунікативних умінь дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення зумовлені як недостатнім оволодінням різними засобами спілкування, так і комунікативними рисами особистості. З'ясовано, що специфічний розвиток комунікативних якостей особистості у дошкільників із системними порушеннями мовлення зумовлює комунікативні труднощі базового та операційного рівнів. На підставі експериментальних даних розроблено особистісний профіль такої дитини, визначено особистісні причини труднощів у спілкуванні в сім'ї. Узагальнення експериментальних даних дало підстави для виділення типів комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення.

Ключові слова: типологія комунікативної діяльності, комунікативні вміння, діяльність спілкування, системні порушення мовлення, діти старшого дошкільного віку.

Ирина Мартыненко, Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, г. Киев, Украина, Irmartynenko@yandex.ua

Типология коммуникативной деятельности детей с системными нарушениями речи первичного генеза

Представлены результаты экспериментального изучения коммуникативной деятельности детей старшего дошкольного возраста с системными нарушениями речи, а именно: коммуникативных умений и средств, коммуникативных качеств личности, которые составляют ее коммуникативный арсенал. Анализ полученных экспериментальных данных свидетельствует о недостаточной сформированности информативных, перцептивных и интерактивных коммуникативных умений у детей указанной категории. Ограниченность этих умений обуславливает трудности в различных коммуникативных ситуациях со сверстниками и взрослыми, которые проявляются в реализации информативной, перцептивной и интерактивной сторон общения. Отмечено, что такое состояние ком-

муникативної діяльності характерно для ситуативно-делового общения, что свидетельствует о задержке его развития в старшем дошкольном возрасте. Специфические особенности коммуникативных умений детей старшего дошкольного возраста с системными нарушениями речи обусловлены как недостаточным овладением различными средствами общения, так и коммуникативными чертами личности. Обобщение экспериментальных данных дало основания для выделения типов коммуникативной деятельности детей старшего дошкольного возраста с системными нарушениями речи.

Ключевые слова: типология коммуникативной деятельности, коммуникативные умения, деятельность общения, системные нарушения речи, дети старшего дошкольного возраста.

Iryna Martynenko, National pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine

Typology of communication activity of children with system speech disorders

The article contains the findings of the experimental study on communication activity of elder preschool age children with system speech disorders: developmental state of communication skills and means of communication, personal communication traits, which compile personal communication arsenal.

Experimental data analysis demonstrates insufficiency in development of informative, perceptive and interactive communication skills in children with the named speech disorders. Deficiency of the listed skills causes various difficulties in different communication situations involving peers and adults and is being manifested through informative, perceptive and interactive components of communication. It was noted that such level of communication skills development is typical for contextual and practical communication interactions, which indicates delay of this stage of communication development in senior preschool age. Specific features of communication skills of the senior preschool age children with system speech disorders are caused by the shortage of the means of communication, as well as by the individual communicative traits of a child. It was discovered that specific development of the personal communication qualities in preschool children with system speech disorders causes difficulties at the very basic level of communication activity. On the basis of experimental data there has been developed a child's personal profile. Experimental data analyze is allowed defining certain types of communication activity of elder preschool age children with system speech disorders.

Keywords: types of communication activity, communication skills, communication activity, system speech disorders, senior preschool age children.

Однією з найчисельніших в Україні, з-поміж дітей із відхиленнями у розвитку, є група дошкільників із системними порушеннями мовлення. На сьогодні відомо, що діти цієї групи характеризуються порушеннями всієї мовленевої системи, недостатністю комунікативних умінь та операцій.

Результати досліджень С. Дмитрієвої (1997), О. Леханової (2006), О. Тихонової (2008), О. Павлової (2003); Л. Соловйової (1998), Н. Усольцевої (1996), О. Федосєєвої (1999), Р. Spackman, М. Fujiki, В. Brinton (2006), Durkin&Conti-Ramsden (2007), Tomblin (2008), Beitchman та ін. (1996), Conti-Ramsden&Botting (2008), Snowling та ін. (2006), Norbury (2002) та ін. дають підстави для висновків про низьку комунікативну ініціативність, порушення вербальних комунікативних засобів і вмінь, труднощі встановлення контакту, домінування ситуативно-ділових форм спілкування у дітей старшого дошкільного віку із системними порушеннями мовлення (далі – СПМ).

Про вираженість у дітей цієї групи негативізму, заниженої самооцінки, недостатньої ініціативності та самостійності, які негативно впливають на ефективність спілкування, ідеться у дослідженнях С. Валявко (2006), І. Зайцева (2005), В. Калягіна (2006), С. Коноплястої (2010), М. Орешкіної (2001), О. Орлової (1996), В. Селівєрстова (1989), О. Фіранової (2006), Л. Шипіциної (1993), В. Шкловського (1994), Г. Юсу-

пової (2003), Fisher (2006), Bishop (2006), Botting (2005), Riceetal (2004). За висновками зазначених учених, дефіцитарність особистісної сфери дітей із СПМ є однією з причин комунікативних труднощів на різних етапах спілкування з оточуючими.

Водночас, системних досліджень комунікативної діяльності дітей із системними порушеннями мовлення старшого дошкільного віку до сьогодні не здійснено. Тому, упродовж 2013 – 2016 рр. було проведено експериментальне дослідження, спрямоване на системне вивчення комунікативної діяльності дітей означеної категорії, яке охоплювало дослідження комунікативних умінь і засобів, особистісних рис, що утворюють комунікативний арсенал особистості й структурної організації діяльності спілкування. Дослідженням було охоплено 408 дітей старшого дошкільного віку із СПМ та 278 – з нормальним мовленнєвим розвитком (далі – НМР), 686 батьків та 86 педагогів.

Аналіз та узагальнення результатів дослідження дало підстави для висновків про недостатню сформованість усіх структурних компонентів комунікативної діяльності, дефіцитарність комунікативного арсеналу особистості, обмеженість комунікативних умінь та засобів у дітей старшого дошкільного віку із системними порушеннями мовлення.

Експериментальним шляхом виявлено недостатню сформованість перцептивних, інтерактивних, інформаційно-комунікативних умінь у дітей досліджуваної категорії. Водночас, констатовано дещо вищі рівні сформованості перцептивних і нижчі – інтерактивних комунікативних умінь у дітей із СПМ. Виявлений стан комунікативних умінь є недостатнім для ефективного спілкування з оточуючими і свідчить про дефіцитарність усіх засобів спілкування: вербальних, експресивно-мімічних, предметно-дійових. Через специфіку оволодіння комунікативними вміннями в різних комунікативних ситуаціях більшій половині дітей старшого дошкільного віку із СПМ притаманні труднощі у повідомленні та аргументуванні власної думки, розумінні емоційних станів інших, оцінюванні віддалених наслідків комунікативної взаємодії, у співвіднесенні власних комунікативних можливостей з урахуванням умов комунікативної ситуації, зміні способів взаємодії з комунікативним партнером тощо. Це означає недостатнє оволодіння комунікативними вміннями, засобами спілкування, а також – специфічний стан розвитку комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із системними порушеннями мовлення [4].

З'ясовано, що в структурі комунікативного арсеналу особистості дітей із системними порушеннями мовлення старшого дошкільного віку домінують такі риси як: спрямованість на взаємодію з людьми, прагнення до колективної діяльності, конформність, комунікативна стереотипність та ригідність, образливість. Водночас, констатовано недостатню сформованість таких комунікативних рис особистості: емпатія, упевненість у собі, організаторські здібності, самостійність і наполегливість. Такий стан сформованості комунікативних рис, на нашу думку, зумовлює комунікативні бар'єри та труднощі базового і операційного рівнів, негативно позначається на реалізації усієї структури комунікативної діяльності [5].

У структурі комунікативної діяльності виявлено найбільші труднощі на етапі планування та контролю, нестійкість досліджуваної діяльності загалом, її ситуативність, її успіх значною мірою залежать від зовнішнього керівництва дорослого чи ровесників.

Узагальнення даних експериментального дослідження комунікативної діяльності дітей із СПМ старшого дошкільного віку дало підстави для розроблення її типоло-

гії. У результаті застосування кластерного аналізу було виділено 6 типів комунікативної діяльності досліджуваних дітей старшого дошкільного віку. На початковому етапі, з метою повнішої інтерпретації окреслених типів, було виділено нормативні показники, які були отримані за участю дітей із НМР.

Розглянемо окреслені типи детальніше.

Типологія комунікативної діяльності дітей із системними порушеннями мовлення

1. Активно-продуктивний.

Типовими характеристиками є високий рівень комунікативної ініціативності й спрямованості; сформованість структурних компонентів комунікативної діяльності, її стійкість і результативність; висока мовленнєва активність у комунікативній діяльності; сформованість ділових та позаситуативних мотивів спілкування; низький рівень комунікативних труднощів і бар'єрів у спілкуванні з оточуючими. Властивий тільки дітям із НМР: 158 (56,8 %).

Ці діти вміють прогнозувати наслідки власної комунікативної поведінки та інших людей. Здатні передбачати подальші вчинки людей, ґрунтуючись на аналізі реальних ситуацій спілкування (з ровесниками і дорослими), передбачати події, базуючись на розумінні почуттів, думок, намірів учасників спілкування. Вони добре орієнтуються в невербальних реакціях учасників взаємодії, моделях, правилах спілкування та поведінки.

Соціальна перцепція характеризується, загалом, адекватним розумінням емоційних станів; достатнім упізнаванням базових емоцій та недостатнім диференціюванням емоційних проявів (відтінків емоцій); інертністю у сприйманні емоційного стану.

За станом інформаційно-комунікативних умінь та мовленнєвих засобів демонструють достатнє оволодіння і монологічними, і діалогічними їх видами. Вони вміють ініціювати і задавати запитання; відповідати на них згідно з почутою відповіддю; здатні погоджуватися або заперечувати; володіють етичними мовними нормами; спроможні вступати в розмову, підтримувати її, завершувати. У процесі складання монологічної розповіді часто потребують допомоги дорослого, зразка, водночас, демонструють достатнє використання невербальних експресивних засобів комунікативної діяльності у процесі монологу.

Комунікативна діяльність характеризується повноцінною структурною організацією, достатньою мотивацією до спілкування з домінуванням позаситуативної. Дітям властива комунікативна спрямованість на іншого, ініціативність, мовленнєва активність.

Варто відмітити, що описаний тип комунікативної діяльності виявлено тільки у дітей із нормальним мовленнєвим розвитком.

2. Експресивно-прогностичний тип.

Типовими характеристиками є високий рівень експресивності в комунікативній діяльності (переважно – у вільній), прогнозування її результатів та комунікативної поведінки інших, а також – низький рівень комунікативних труднощів і бар'єрів у спілкуванні з оточуючими. Властивий 108 дітям (26,4 %) із СПМ і тільки 8 (2,9 %) із НМР.

Ці діти вміють передбачати поведінку та вчинки людей, здійснюючи аналіз різних ситуацій спілкування, розуміючи почуття, наміри комунікативних партнерів. Вони добре орієнтуються у невербальних реакціях учасників взаємодії, правилах спілкування і поведінки.

За станом перцептивних комунікативних умінь демонструють достатню здатність до впізнавання базових емоцій; недостатній – у розумінні та диференціюванні відтінків емоційних станів, застрягання у їх сприйманні; водночас – недостатність володіння словником емоцій.

Стан сформованості інформаційно-комунікативних умінь нижчий, ніж перцептивних. Дитина цього типу на недостатньому рівні володіє вмінням ставити запитання, відповідати на них згідно з почутою відповіддю; відповідає коротко; не завжди висловлює згоду чи заперечення; не в усіх ситуаціях володіє етичними мовними нормами. Виявлено недостатній стан сформованості комунікативної ініціативності та спрямованості; оволодіння вербальними засобами комунікативної діяльності (монологічними); бідністю невербальних експресивних засобів у процесі розповіді; недостатню самостійність у складанні монологічної розповіді.

Загалом, комунікативна діяльність характеризується цілісною структурною організацією з недостатністю контрольно-регулятивного етапу та домінуванням пасивної позиції, достатньою мовленнєвою активністю та експресивністю в комунікативній діяльності, домінуванням ділових мотивів спілкування на фоні наявної позаситуативної.

Варто відмітити, що описаний тип комунікативної діяльності виявлено тільки у дітей з нормальним мовленнєвим розвитком.

3. Структурно-дефіцитарний тип.

Характеризується недостатньою стійкістю і фрагментарністю структурних компонентів комунікативної діяльності; частими проявами комунікативних труднощів, зумовленими специфічними особистісними рисами; низькою комунікативною ініціативністю та спрямованістю. Властивий 33 дітям (8,1 %) із СПМ і тільки 6 (2,1 %) із НМР.

Ці діти загалом здатні до прогнозування комунікативної поведінки інших людей. Вони загалом успішно передбачають подальші вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування та почуттів, намірів учасників спілкування, однак не завжди повною мірою враховують невербальні реакції, частково орієнтуються на моделі та правила поведінки людей.

За станом інформаційно-комунікативних умінь виявлено, що дитина цього типу недостатньо володіє вмінням ставити запитання, відповідати на них згідно з почутою відповіддю; етичними мовними нормами; відповідає коротко; має труднощі при складанні монологічної розповіді; недостатньо використовує експресивні засоби у процесі її супроводу та володіє словником емоцій.

Перцептивні вміння характеризуються не високим рівнем розпізнавання емоційних станів, їх диференціювання як за зображеннями, так і за назвою; інертністю та застряганням у процесі сприймання емоцій інших.

У вільному спілкуванні відмічається його нестійкість, труднощі у реалізації всіх структурних компонентів комунікативної діяльності, нестійкість ділової і позаситуативної мотивації, низька мовленнєва активність.

У порівнянні з іншими типами, цей характеризується найбільшою кількістю комунікативних труднощів, пов'язаними з недостатністю комунікативних рис особистості, які проявляються часто або завжди.

4. Особистісно-дефіцитарний тип.

Характеризується достатнім рівнем сформованості всіх комунікативних умінь з вищим рівнем перцептивних, достатньою стійкістю комунікативної діяльності, сформованістю всіх її структурних компонентів, ефективним комунікативним прогно-

зуванням; водночас – частими проявами комунікативних труднощів, зумовлених специфічними особистісними рисами. Виявлено тільки у старших дошкільників із НМР – у 106 осіб (38,2 %).

У спілкуванні з оточуючими їм часто властива образливість, плаксивість, невпевненість.

У процесі прогнозування комунікативної поведінки діти демонструють достатню сформованість умінь передбачати наслідки поведінки інших людей з урахуванням умов різних життєвих ситуацій та почуттів, намірів учасників спілкування. Вони успішно орієнтуються у невербальних реакціях учасників взаємодії і знають моделі, правила, які регулюють спілкування та поведінку людей.

У процесі застосування інформаційно-комунікативних умінь їм властива здатність ставити запитання, відповідати коротко і поширено; погоджуватися або заперечувати в процесі діалогу, відстоювати власну думку; орієнтування на мовленнєвий етикет; уміння вступати в розмову, підтримувати її, завершувати; достатній ступінь самостійності у складанні монологічної розповіді з супроводом невербальними експресивними засобами.

За станом перцептивних комунікативних умінь виявлено адекватність і достатнє диференціювання емоційних станів і частково – відтінків емоцій; достатність і адекватність володіння словником емоцій, гнучкість у сприйманні емоційних станів.

У вільній діяльності діти помірно ініціативні та демонструють комунікативну спрямованість, характеризуються достатньою структурною організацією комунікативної діяльності та сформованістю ділової і позаситуативної мотивації до спілкування, мовленнєво активні.

5. Операційно-дефіцитарний тип.

Відрізняється недостатнім комунікативним прогнозуванням, низьким рівнем сформованості перцептивних та інформаційно-комунікативних умінь, порушенням структурної організації комунікативної діяльності. Виявлено тільки у старших дошкільників із СПМ – у 123 осіб (30,2 %).

Ці діти недостатньо розуміють зв'язок між поведінкою та її наслідками. Часто потрапляють у конфліктні ситуації внаслідок помилкового уявлення результатів власних дій або вчинків інших людей, погано орієнтуються в загально прийнятих нормах і правилах поведінки. Унаслідок неадекватної інтерпретації чужих намірів, неправильного розуміння результатів поведінки, спостерігається протестна, агресивна, деструктивна поведінка, відмова і непослух.

Недостатньо сформовані інформаційно-комунікативні вміння, що проявляється у труднощах формулювання запитань та відповідей, їх словесній обмеженості; недостатньому володінні етичними мовними нормами; обмеженому, лексично та граматично мовленні; нездатності самостійно складати монологічну розповідь і використовувати невербальні експресивні засоби для її забарвлення.

Діти часто помиляються у процесі розпізнавання та диференціювання емоційних проявів як базових, так і відтінків емоцій, недостатньо оволодівають словником емоцій (чи правильно називає), демонструють інертність та стереотипність у перцептивних комунікативних вміннях.

Їм властивий низький рівень комунікативної ініціативності та спрямованості, несформованість основних компонентів комунікативної діяльності, низька мовленнєва активність у вільній діяльності, несформованість позаситуативних мотивів спілкування з недостатньою вираженістю ділових.

Комунікативні труднощі, пов'язані із особистісними рисами, проявляються іноді.

6. Пасивно – стереотипний тип.

Характеризується частими проявами комунікативних труднощів, зумовленими особистісними рисами; низьким рівнем сформованості комунікативних умінь, порушенням структурної організації комунікативної діяльності. Властивий тільки дітям із СПМ – 144 дошкільникам (35,3 %).

Загалом діти здатні передбачати наслідки поведінки у конкретній ситуації спілкування, базуючись на розумінні почуттів, думок, намірів учасників спілкування, аналізу їх поведінкових (вербальних і невербальних) проявів.

Вони на недостатньому рівні володіють умінями ставити та відповідати адекватно на запитання; з труднощами висловлюють згоду чи заперечення; недостатньо засвоюють етичні норми мовленнєвого спілкування; неспроможні без допомоги скласти монологічну розповідь і не використовують невербальні експресивні засоби.

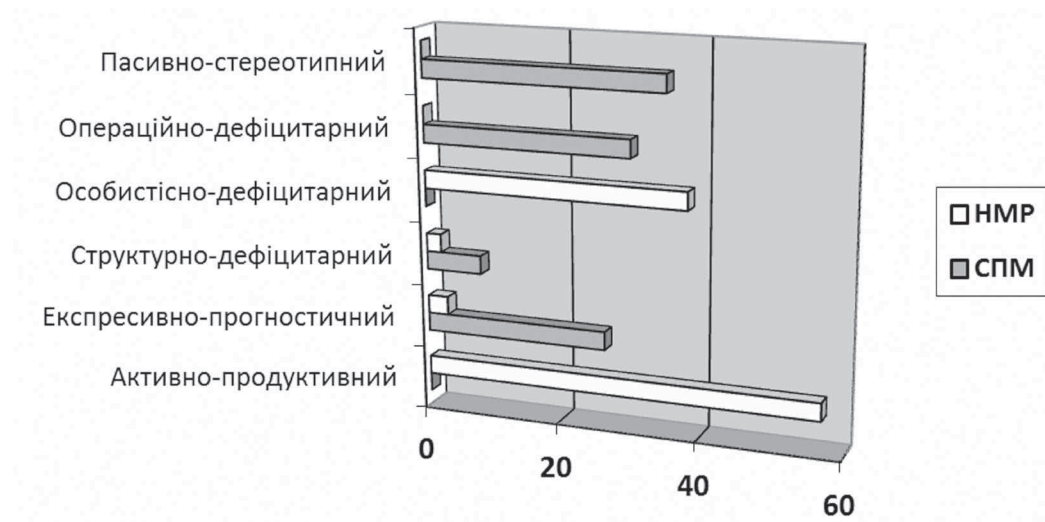
За станом перцептивних комунікативних умінь демонструють низький рівень розпізнавання та диференціювання емоційних станів інших; обмежений словник емоцій, ригідність у процесі перцепції.

Їм властива несформованість комунікативної ініціативності та спрямованості, порушення структурної організації комунікативної діяльності, низька мовленнєва активність або повна відсутність мовленнєвого спілкування у вільній діяльності, несформованість позаситуативних мотивів спілкування з домінуванням ділових (мал. на с. 51).

Таким чином, провідними типами комунікативної діяльності у дітей із системними порушеннями мовлення виявлено *пасивно-стереотипний* та *операційно-дефіцитарний*, які загалом характерні для 65,5 % дітей досліджуваної категорії. Обидва типи характеризуються значними комунікативними труднощами, зумовленими недостатнім станом сформованості комунікативних умінь та комунікативних рис особистості, структури діяльності спілкування. Третім, за поширеністю поміж дітей із СПМ, типом комунікативної діяльності виявлено *експресивно-прогностичний*, який загалом, за характеристиками, найбільше наближений до вікових нормативів. Водночас, активно-продуктивного типу, який відповідає віковим нормативам, та особистісно-дефіцитарного, який характеризується сформованістю комунікативних умінь і структури комунікативної діяльності й незрілістю комунікативних особистісних рис, у дітей із СПМ не виявлено. Такі дані засвідчують поширеність у дітей старшого дошкільного віку із системними порушеннями мовлення переважно дефіцитарних типів комунікативної діяльності з різним ступенем вираженості комунікативних труднощів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитриева С. Т. Влияние социальных эмоций на развитие общения детей дошкольного возраста: Автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / С. Т. Дмитриева; МПГУ. – М., 1997. – 19 с.
2. Ковылова Е. К. Психокоррекционная технология коммуникативного развития детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи : дис. ...канд. психол. наук : 19.00.10 / Е. К. Ковылова, Н. Новгород, 2011. – 264 с.

Мал. Типологія комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку з СПМ та НМР, %

3. Леханова О. Л. Использование невербальных средств общения в коррекционно-логопедической работе с дошкольниками с ОНР : дис. ... канд. пед. наук. – М., 2008. – 208 с.

4. Мартиненко І. В. Труднощі у спілкуванні дітей із системними порушеннями мовлення / І. В. Мартиненко // Логопедія. Науково-методичний журнал. – 2015. – № 6. – С. 43 – 51.

5. Мартиненко І. В. Характеристика комунікативних рис особистості дітей старшого дошкільного віку з системними порушеннями мовлення / І. В. Мартиненко // Особлива дитина: навчання і виховання. – № 4. – 2015. – С. 45 – 58.

6. Павлова О. С. Нарушение коммуникативного акта у детей с общим недоразвитием речи: Психоллингвистика и современная логопедия / О. С. Павлова. – М, 1998. – 213 с.

7. Соловьева Л. Г. Особенности коммуникативной деятельности детей с общим недоразвитием речи / Л. Г. Соловьева // Дефектология. – 1996. – № 1.– С. 62 – 66.

8. Тихонова Е. С. Состояние эмоциональной сферы дошкольников с общим недоразвитием речи / Е. С. Тихонова // Дефектология. – 2008. – № 3. – С. 39 – 47.

9. Усольцева Н. К. Формирование предпосылок диалогического общения у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Н. К. Усольцева. – М., 1996. – 19 с.

10. Федосеева Е. Г. Формирование коммуникативных умений у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.03 / Е. Г. Федосеева. – М., 1999. – 220 с.

11. Durkin K. Language, social behavior, and the quality of friendships in adolescents with and without a history of specific language impairment / K. Durkin, G. Conti-Ramsden // Child Development. – 2007. – V. 78. – P. 1441 – 1457.

12. *Norbury C. F.* Developmental Language Disorders : Overview. Chapter 16 / C. F. Norbury // The SAGE Handbook of Developmental Disorders. – (Електронний ресурс). – Режим доступу : <http://dx.doi.org/10.4135/9781446201107.n17>.

13. *Spackman M. P.* Understanding emotions in context : the effects of language impairment on children's ability to infer emotional reactions / M. P. Spackman, M. Fujiki, B. Brinton // International Journal of Language and Communication Disorders – 2006. – V. 41 (2). – P. 173 – 188.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. *Dmitrieva S. T.* (1997). Social emotions influence on communication of preschool age children. Extended abstract of candidate's thesis. Moscow. (In Russian).

2. *Kovylova Ye. K.* (2011). Psychocorrectional technology of communicative development of the senior preschool children with the general underdevelopment of speech. (Unpublished candidate dissertation). N. Novgorod. (In Russian)

3. *Lekhanova. O. L.* (2008). Using of communicative non-verbal means in the correctional-logopedic work with preschool children with ONR. (Unpublished candidate dissertation). Moscow. (In Russian).

4. *Martynenko I. V.* (2015). Communicative difficulties of children with systemic speech disorders. Logopediya. Naukovo-metodichnij zhurnal. 6. 43 – 51. (In Ukrainian).

5. *Martynenko I. V.* (2015). Description of the personal communication qualities in elder preschooler with system speech disorders. Exceptional Child: Teaching and Upbringing. 4. 45 – 58. (In Ukrainian).

6. *Pavlova O. S.* (1998). The disorders of communicative act in children with general speech underdevelopment: Psycholinguistics and contemporary speech therapy. Moscow. – 213 p. (In Russian).

7. *Solov'eva L. G.* (1996). Features of communicative activity of children with the general underdevelopment of speech. Defektologiya. 1. 62 – 66. (In Russian).

8. *Tihonova E. S.* (2008). Status of emotional sphere of preschool children with the general underdevelopment of speech. Defektologiya. 3. 39 – 47. (In Russian).

9. *Usol'ceva N. K.* (1996). Formation of preconditions of dialogical dialogue in children of the senior preschool age with the general underdevelopment of speech. Extended abstract of candidate's thesis. Moscow. (In Russian).

10. *Fedoseyeva Ye. G.* (1999). Formation of communicative abilities in children of the senior preschool age with the general underdevelopment of speech. (Unpublished candidate dissertation). Moscow. (In Russian).

11. *Durkin K., Conti-Ramsden G.* (2007). Language, social behavior, and the quality of friendships in adolescents with and without a history of specific language impairment. Child Development. V. 78. 1441 – 1457. (In English).

12. *Norbury C. F.* Developmental Language Disorders: Overview. The SAGE Handbook of Developmental Disorders. Chapter 16. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.4135/9781446201107.n17> (In English).

13. *Spackman M. P., Fujiki M., Brinton B.* (2006). Understanding emotions in context : the effects of language impairment on children's ability to infer emotional reactions. International Journal of Language and Communication Disorders. – V. 41 (2). 173 –188. (In English).